

Bolesław Bielawski

Systemy ewidencji zabytków nieruchomych w świetle opracowania UNESCO-ICOMOS

Ochrona Zabytków 40/3, 175-188

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

goszcz, Hiroszima) lub jak Oradour-sur-Glane – miejscowość, która wprawdzie była stara, ale w rzeczywistości składała się z domów o żadnej albo tylko nieznacznej wartości zabytkowej. Mimo to w całości zostały sklasyfikowane jako „monument historique”, co nie jest zgodne z praktyką ogólnie stosowaną we Francji. W innych wypadkach przez połączenie starożytności i nowego powstawały nowe, integralne zabytki. Nasz temat dotyczy tutaj aktualnego w ostatnim czasie problemu utrwalania śladów i rozszerzania pojęcia zabytku³³.

W kształtowaniu ruin-monumentów znaleziono różnorodne nastrojowo i artystycznie interesujące rozwiązania – od ścisłego zachowania ocalałych części budowli do ich włączenia w duże kompozycje architektoniczne. Restauracja ruin zawsze łączyła się z przekształcaniem ich w miejsca pamięci. W niektórych wypadkach oznaczało to także usunięcie lub dodanie części murów, które powinny służyć lepszej integracji ruin z ich otoczeniem (np. Southampton) albo podkreśleniem oddziaływania ich formy (np. Radogoszcz). Tablice pamiątkowe i uzupełnienia, jak „Żałobna para rodziców” w kościele Św. Albana w Kolonii podnoszą emocjonal-

³³ Porównaj W. Sauerländer, *Erweiterung...* Ta sama problematyka została opracowana szczegółowo na sympozjum polskich historyków sztuki w 1975 roku na temat: *Dzieło sztuki i zabytek (The work of art and the historical monument)*, BMiOZ, seria B, tom XLIII, Warszawa 1976.

RUINS AS A MEMORIAL AND HISTORIC MONUMENT

Ruins – a monument as a witness of tragic events, a monument in honour of the dead, recall and commemorate the experience of the 2nd World War. The idea to preserve a destroyed building as a monument was first realized in England (Southampton – 1946, Coventry – 1947), then in France (Oradour-sur-Glane – 1947) and finally in Japan (Hiroshima – 1945). War ruins, which assumed the form of a monument, have become a symbol and protest against war. Some of them symbolize the cruelty of the total war (e.g. Hiroshima), a tragic fate of the people (Radogoszcz in Poland, Oradour in France), struggle for freedom (Pawiak in Warsaw). Other monuments proclaim the idea of reconcilia-

tion (Coventry) and expiation (synagogues in the FRG). Initially it was planned to reconstruct some of the destroyed structures, but then it was decided to preserve them as ruins – monuments. About two-thirds of such ruins originate from valuable historic monuments. A variety of interesting solutions has been applied to compose ruins – monuments, ranging from an exact preservation of the rescued parts of the building to their inclusion into large architectonic compositions. Examples of such solutions in some of the countries inflicted with the tragedy of the 2nd World War (England, FRG, Poland, France, Japan) have been discussed in this article.

Omówione tutaj ruiny-pomniki pochodzą z kilku krajów europejskich i Japonii, w których udało się zebrać materiał. Być może, można by powiększyć ich liczbę i różnorodność o przykłady z innych krajów. Temat jest na pewno wart dalszych badań nie tylko z punktu widzenia konserwacji zabytku, lecz także jako przyczynek do powszechnej historii kultury.

Z języka niemieckiego tłumaczył
Maciej Paschke

BOLESŁAW BIELAWSKI

SYSTEMY EWIDENCJI ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W ŚWIELE OPRACOWANIA UNESCO – ICOMOS

W 1984 r. ukazał się XIX tom *Museums and Monuments* zatytułowany *Manual on Systems of Inventorying Immovable Cultural Property (Podręcznik systemów ewidencji nieruchomości dóbr kultury)* autorstwa Meredith H. Sykes¹.

Z inicjatywą napisania tego podręcznika wystąpiła Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków (ICOMOS). Już w chwili powstania tej organizacji, tj. w 1965 r., sprawa dokumentacji zabytków była dostrzegana przez jej członków. „Jednym z podstawowych zadań Rady będzie utworzenie Ośrodka Dokumentacji ICOMOS. W tym celu podjęta zostanie długoterminowa akcja propagandowa na rzecz zbierania dokumentów i informacji. Zebrany materiał zostanie sklasyfikowany, prze-

analizowany i oddany do dyspozycji ogólnej” – czytamy w programie działalności tej organizacji². Jednak Ośrodek ten rodził się z trudem. Powołano go do życia dopiero w 1971 r. w Paryżu.

Warto zauważyć, że utworzenie Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie (w 1962 r.) wyprzedziło inicjatywę ICOMOS-u prawie o dziesięć lat.

Nic więc dziwnego, że organizację pierwszego spotkania międzynarodowego na temat dokumentacji zabytk-

¹ Oryginał i tłumaczenie dostępne w Bibliotece Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

² A. Żarynowa, *Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS. Zarys działalności i wybór dokumentów*. Warszawa ODZ 1980 s. 36.

ków UNESCO-ICOMOS powierzył Polsce³. Miało ono miejsce w Warszawie w dniach od 26 do 28 września 1977 r. Była to narada ekspertów na temat ujednoczenia i ulepszenia różnych, stosowanych w Europie i Ameryce Północnej systemów inwentarzy i rejestrów zabytków oraz miejsc zabytkowych. Gospodarzem narady został Polski Komitet Narodowy ICOMOS oraz Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków MKiS, a uczestnikami byli eksperci z Czechosłowacji, Finlandii, Holandii, Kanady, Francji, Polski, Stanów Zjednoczonych, Węgier, Wielkiej Brytanii, Włoch i Związku Radzieckiego oraz UNESCO i ICOMOS.

Ówczesny zastępca sekretarza generalnego ICOMOS, Anna Webster-Smith, w referacie wprowadzającym pt. *Inwentaryzacja czy katalogowanie nieruchomości kultury (Inventorying or Cataloguing Immovable Cultural Property)* omówiła metody dokumentacji, porównała systemy ewidencyjne większości państw uczestniczących w konferencji podkreślając podobieństwa i różnice analizowanych systemów oraz wstępnie zaproponowała sposób ich ujednoczenia. Różnorodność narodowych systemów dokumentacyjnych zaprezentowanych przez przedstawicieli poszczególnych państw jest zrozumiała, kiedy się weźmie pod uwagę różne cele, metody, organizację, możliwości finansowe, a także stopień zaawansowania badań i samej dokumentacji. Jednak poważna część informacji w analizowanych systemach, i to informacji ważnych, powtarzała się. Na tej podstawie w *Raporcie końcowym* z tego spotkania przytoczono zestaw najważniejszych pytań formularza ewidencji zabytków nieruchomości jako punkt wyjścia dla ewidencji międzynarodowej oraz jako moduł jednoczący narodowe systemy ewidencyjne. Warto przytoczyć ten wzorcowy formularz, ponieważ on, jak i wyniki całej konferencji, stały się podstawą do opracowania omawianego podręcznika M. H. Sykes.

Do wymaganych informacji podstawowych zaliczono:

- 1) nazwę i szczegółową lokalizację,
- 2) rodzaj obiektu,
- 3) materiał dokumentacyjny określający szczegółową lokalizację i granice obiektu,
- 4) dane o dostępnej dokumentacji fotograficznej lub ikonograficznej,
- 5) identyfikację,
- 6) stan prawny obiektu w dniu wpisu do inwentarza,
- 7) stan zachowania.

Powyższy zestaw informacji uzupełniony został pytaniami szczegółowymi⁴. Warto zaznaczyć, że polski system ewidencyjny uwzględniał i uwzględnia wszystkie w.w. pytania, o czym można było się przekonać na wystawie zorganizowanej z okazji tego spotkania.

Ośrodek Dokumentacji Zabytków zaprezentował wszystkie typy stosowanej przez siebie ewidencji, a nadto przygotował informator w języku angielskim pt. *A Central system for Inventorying Historical Monuments in Poland (Centralny system ewidencji zabytków w Polsce)*.

Na spotkaniu warszawskim akcentowano potrzebę sporządzenia przewodnika po istniejących systemach ewidencji zabytków nieruchomości, który mógłby też służyć jako podręcznik tworzenia nowych systemów.

W celu realizacji tej idei ICOMOS zorganizował drugie spotkanie ekspertów we wrześniu 1980 r. w Paryżu. Na spotkaniu tym wytypowano jedenaście krajowych systemów ewidencji zabytków nieruchomości, reprezenta-

tywnych dla różnych rejonów świata, ustrojów, warunków ekonomicznych, zasobów i tradycji kulturalnych. Wybrano systemy Argentyny, Kanady, Francji, Indii, Włoch, Japonii, Meksyku, Maroko, Polski i Zambii oraz miasta Nowy Jork.

Analizę tych systemów i przygotowanie na jej podstawie wzorca dla ewentualnych nowych systemów powierzono Meredith H. Sykes. Przy wyborze autora wzięto pod uwagę wykształcenie i doświadczenie zawodowe. M. H. Sykes – historyk sztuki, absolwentka Uniwersytetu Columbia w Nowym Jorku, a następnie wykładowca programu ochrony dóbr kultury na tym uniwersytecie – przed przystąpieniem do pracy nad podręcznikiem miała już duże doświadczenie w zakresie projektowania i realizacji systemów ewidencji zabytków nieruchomości. Była współtwórczynią Ewidencji Historycznego Budownictwa Kanady oraz ewidencji przestrzennej zabudowy miasta Nowy Jork. Dla tej drugiej ewidencji, mającej obejmować ok. 850 000 obiektów, opracowała technikę szybkiego gromadzenia danych i sprawny system komputerowy ich wyszukiwania. W pierwszych osiemnastu miesiącach działania systemu zewidencjonowano 50 000 budowli!

Prace nad przygotowaniem podręcznika trwały dwa lata. W 1982 r. został ukończony, a następnie zaakceptowany i zalecony przez Międzynarodowy Komitet Ewidencji ICOMOS. Druk ukończono w 1984 r., a do Polski pierwsze egzemplarze napłynęły w 1986 r.

Środowiskiem, które szczegółowo zapoznało się z podręcznikiem ICOMOS-u i w oparciu o zastosowaną w nim metodę rozszerza analizę na dalsze systemy ewidencyjne krajów socjalistycznych, jest Komisja Problematyczna nr 2 Grupy Roboczej Krajów Socjalistycznych d.s. Konserwacji Zabytków Historii, Kultury i Muzealiów, zajmująca się metodami i techniką ewidencji zabytków.

Podręcznikiem zainteresował się, ze zrozumiałych względów, również Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Po pierwsze dlatego, że jest on autorem polskiego systemu ewidencji zabytków, a po drugie, że dyrekcja tegoż Ośrodka dostarczyła M. H. Sykes informacji o tym systemie.

Dla Ośrodka interesujące jest zestawienie polskiego systemu z pozostałymi dziesięcioma uwzględnionymi w podręczniku, a także wynikająca z tego ocena naszego systemu⁵.

M. H. Sykes przystępując do opracowania powierzonego jej podręcznika zwróciła się z prośbą o nadesłanie oryginalnych formularzy ewidencyjnych, czystych i wypełnionych oraz szczegółowych informacji jak instrukcje, opisy, zalecenia itd.

W odpowiedzi Dyrekcja Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie wysłała publikację z 1977 r. pt. *A Central System for Inventorying Historical Monuments in Poland*, w której omówione są ewidencje miast zabytkowych, architektury i budownictwa, parków i ogrodów oraz ewidencja zabytków ruchomych. Nadto wy-

³ M. Gradowski, *Narada ekspertów UNESCO-ICOMOS w Warszawie*. „Ochrona Zabytków” 1978 nr 1 s. 83.

⁴ Całość publikuje A. Żarynowa, *op. cit.*, s. 233–241.

⁵ Pragnę podziękować pracownikom ODZ, szczególnie z Działu Zabytków Nieruchomych, za chętnie udostępnianie informacji w trakcie pisania tego artykułu.

A

 Parks Canada / Parcs Canada

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

NATIONAL HISTORIC PARKS AND SITES BRANCH - DIRECTION DES LIEUX ET DES PARCS HISTORIQUES NATIONAUX
CANADIAN INVENTORY OF HISTORIC BUILDING - L'INVENTAIRE DES BÂTIMENTS HISTORIQUES DU CANADA

Province / Territory - Province / Territoire		Total No. of Photos Taken Nombre total de photos	Film Roll No. N° de la bobine de film
Town - Ville		Team No. - N° de l'équipe	
County - Comté	District - District	Township - Canton	
Street - Rue		Map No. - N° de la carte	
Building No. - N° du bâtiment		Building No. on Map - N° du bâtiment sur la carte	
Concession No. - N° de concession	Lot No. - N° de lot	Dominion Land Survey Arpentage des terres fédérales	
Present Owner - Propriétaire actuel		Address of Owner - Adresse du propriétaire	
Tenant - Locataire		Original Owner or Tenant - Propriétaire ou locataire d'origine	
Building Name - Nom du bâtiment			
Recorder - Enquêteur		Photographer - Photographe	

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Province Geocode Géocode

 Attach Photos Below
Ajouter les photos ci-dessous

Year(s) of Construction Année(s) de construction		[] [] [] [] - [] [] [] []	
Known Données connues	<input type="checkbox"/> K	Estimated Données estimatives	<input type="checkbox"/> E <input type="checkbox"/> A <input type="checkbox"/> R
Year of Demolition Année de démolition		[] [] [] []	
Known Données connues	<input type="checkbox"/> K	Estimated Données estimatives	<input type="checkbox"/> E <input type="checkbox"/> A <input type="checkbox"/> R
Province / Territory Province / Territoire			
Town Ville			
County or District Comté ou district			
Township Canton			
Street Rue			
Building No. N° du bâtiment			
Map No. N° de la carte			
Building No. on Map N° du bâtiment sur la carte			
Concession No. and Lot No. N° de concession et N° de lot			
Dominion Land Survey Arpentage des terres fédérales			
Date of Survey Date de l'enquête	DAY JOUR	MONTH MOIS	YEAR ANNÉE
	[] []	[] []	[] []

PC 824 (12-79)

CA: Original form.

B

OBSERVATIONS

Present Owner <i>Propriétaire actuel</i>	Observations Observations								
Address of Owner <i>Adresse du propriétaire</i>									
Tenant <i>Locataire</i>									
Original Owner or Tenant <i>Propriétaire ou locataire d'origine</i>									
Building Name <i>Nom du bâtiment</i>									
Architect <i>Architecte</i>									
Major Contractor or Builder <i>Entrepreneur principal ou constructeur</i>									
Engineer <i>Ingénieur</i>									
Negative <i>Négatif</i> <input type="checkbox"/>	Team No. <i>N° de l'équipe</i>								

PC 624 (12-79)

1 Kanadyjski formularz ewidencyjny (źródło: Meredith H. Sykes, *Manual on Systems of Inventorying Immovable Cultural Property. Museum and Monuments*, T. XIX 1984 s. 145–148): A – strona 1; B – strona 2; C – strona 3; D – strona 4: 11 – zgrupowanie zespołu, 12 – plan, 13 – skrzydła budynku, 14 – wymiary budynku w metrach, 15 – kondygnacje, 16 – liczba osi budynku, 17 – podpiwniczenie budynku, fundamenty, 18 – materiał ścian podpiwniczenia i fundamentów, 19 – zasadniczy materiał ścian zewnętrznych – ziemia, 20 – drewno, 21 – kształt kamieni i ich układ, 22 – obróbka kamieni, 23 – układ cegieł, 24 – materiał złożony, 25 – beton, 26 – metal, 27 – szkło, 28 – inny materiał ścian zewnętrznych, 29 – materiały innych ścian zewnętrznych, 30 – zewnętrzna konstrukcja ścian nośnych, 31 – dekoracja i detal architektoniczny ścian, 32 – typ dachu, 33 – specjalne kształty dachu, 34 – materiał pokrycia dachu, 35 – obrzeże dachu – okap, 36 – materiał obrzeża dachu – okapu, 37 – obrzeże dachu nadwieszone nad szczytem, 38 – materiał obrzeża dachu nadwieszonego nad szczytem, 39 – typy wież, wieżyczek i kopuł, 40 – wieże, wieżyczki i kopuły przylegające bocznie do siebie, 41 – wieże, wieżyczki i kopuły usytuowane jedna za drugą 42 – typy wystawki, 43 – usytuowanie kominów, przylegające bocznie do siebie, 44 – usytuowanie kominów, jeden za drugim, 45 – materiał zespołu kominów, 47 – obrzeże dachu cechy specjalne, 48 – rozmieszczenie typowych okien, 49 – kształt otworów okiennych, 50 – zewnętrzne obramienie otworów okiennych – nadproże, 51 – zewnętrzne obramienie otworów okiennych – boki, 52 – materiał zewnętrznego obramienia otworów okiennych, 53 – typ parapetu okna, 54 – materiał parapetu okna, 55 – wewnętrzne obramienie otworów okiennych – nadproże, 56 – wewnętrzne obramienie otworów okiennych – boki, 57 – liczba ram okiennych, 58 – mechanizm zamykania okna, 59 – specjalne typy okien, 60 – specjalny układ szyb okiennych, 61 – umiejscowienie głównego wejścia, 62 – kształt otworu wejściowego, 63 – zewnętrzne obramienie otworu wejściowego – nadproże, 64 – zewnętrzne obramienie otworu wejściowego – boki, 65 – materiał zewnętrznego obramienia otworu wejściowego, 66 – wewnętrzne obramienie otworu wejściowego – nadproże, 67 – wewnętrzne obramienie otworu wejściowego – boki, 68 – liczba skrzydeł drzwiowych, 69 – liczba płycin na skrzydle drzwiowym, 70 – cechy specjalne skrzydeł drzwiowych, 71 – lokalizacja i kompozycja schodów głównych, 72 – kierunek schodów głównych, 73 – typ portalu głównego, 74 – cechy specjalne portalu głównego, 75 – materiał portalu głównego, 76 – wysokość portalu głównego, 77 – widoczne zmiany i uzupełnienia budynku, 78 – znamiona własności (jak ogrodzenia, bramy), 79 – data wykonania ewidencji, 80 – przynależność administracyjna, 81 – rozpoznane miejsce historyczne, 82 – styl, 83 – stanowiska archeologiczne, 84 – odsyłacze

1. A Canadian inventorying form (source: Meredith H. Sykes, *Manual on Systems of Inventorying Immovable Cultural Property. Museum and Monuments*, Vol. XIX 1984, p. 145–148): A – page 1, B – page 2, C – page 3, D – page 4; 11 – grouping of the complex, 12 – plan, 13 – wings of the building, 14 – dimensions of the building in m., 15 – tiers, 16 – number of axes of the building, 17 – cellars and foundations of the building, 18 – material of cellar walls and foundations, 19 – basic material of outside walls – earth, 20 – wood, 21 – form of stones and their arrangement, 22 – treatment of stones, 23 – arrangement of bricks, 24 – composite material, 25 – concrete, 26 – metal, 27 – glass, 28 – other materials of outside walls, 29 – materials of other outside walls, 30 – outside construction of carrying walls, 31 – decoration and architectural detail of walls, 32 – type of roof, 33 – special shapes of roof, 34 – material used for roofing, 35 – roof's rim-eaves, 36 – for roof's rim-eaves, 37 – roof's rim hanging over the gable, 38 – material of roof's hanging over the gable, 39 – types of towers, turrets and domes, 40 – towers, turrets and domes laterally adjacent, 42 – types of a porch, 43 – positioning of chimneys laterally adjacent to each other, 44 – positioning of chimneys, one after the other, 44 – material of the chimney complex, 46 – grouping of chimneys, 47 – rimming of the roof, special features, 48 – positioning of standard windows, 49 – shape of window openings, 50 – outside framing of window openings – lintel, 51 – outside framing of window openings – side, 52 – material of the outside framing of window openings, 53 – type of a window sill, 54 – material of a window sill, 55 – inside framing of window openings – lintel, 56 – in side framing of window openings – sides, 57 – numbers of window frames, 58 – mode of window closing, 59 – special types of windows, 60 – special arrangement of window panes, 61 – positioning of the main entrance, 62 – shape of the entrance opening, 63 – outside framing of entrance opening – lintel, 64 – outside framing of entrance opening – sides, 65 – material of the outside framing of entrance opening, 66 – inside framing of entrance opening, 67 – inside framing of entrance opening – sides, 68 – number of door leaves, 69 – number of door panels on a door leaf, 70 – special features of door leaves, 71 – positioning and composition of the main stairs, 72 – direction of the main stairs, 73 – type of the main portal, 74 – special features of the main portal, 75 – material of the main portal, 76 – height of the main portal, 77 – visible changes and making-ups in the building, 78 – features of the ownership (e.g. fencing, gates), 79 – date of inventorying, 80 – administrative region, 81 – recognized historic site, 82 – style, 83 – archaeological site, 84 – references.

słano szczegółową informację o ewidencji archeologicznej. Inne kraje wystąpiły również, bardziej lub mniej rozbudowane informacje.

Jest oczywiste, że materiał ten był bardzo zróżnicowany. Chociaż ograniczony do ewidencji zabytków nieruchomości odzwierciedlał różne systemy, metody i środowiska kulturalne. Otrzymano materiał w sześciu językach, omawiający jedenaście systemów, dwadzieścia trzy formularze ewidencyjne zawierające łącznie przeszło sześćset pytań.

Wstępem do dalszej pracy było przetłumaczenie wszystkich, wymagających tego materiałów na język angielski. Następnie trzeba było opracować metodę przedstawienia systemów według ustalonego standardu w celu dokonania porównań i analizy.

Wnioski wyciągnięte z tej analizy oraz ustalenia Raportu końcowego warszawskiego spotkania ekspertów ICOMOS posłużyły do spisania zaleceń przy tworzeniu nowych systemów ewidencji zabytków nieruchomości. Ta ostatnia problematyka podręcznika nie jest dla nas specjalnie ważna, ponieważ nasze systemy od dawna istnieją i działają. Ważniejsza jest prezentacja, porównanie i ocena istniejących systemów.

Niezwykle cennym elementem podręcznika M. H. Sy-

kes są zamieszczone w aneksie faksymilia analizowanych formularzy ewidencyjnych oraz wykaz wszystkich występujących na nich pytań przetłumaczonych na język angielski. Stwarza to możliwość dokonywania własnych porównań i analiz niezależnych od metody przyjętej przez autorkę. Szkoda, że nie podano formatów reprodukowanych formularzy.

M. H. Sykes przyjęła następujący schemat analizy każdego systemu. Najpierw omawia ogólny cel i szczegółowe zadania systemu. Następnie podaje szczegółowe informacje o systemie, tj. kiedy dana ewidencja zaczęła, czy ją skończono lub jaki jest termin jej zakończenia, jaki był jej stan ilościowy na dzień 31 grudnia 1981 r., jak kształtują się jej roczne koszty. W punkcie „obsługa” podaje liczbę personelu zawodowego i pomocniczego (wolontariuszy) obsługującego system ewidencyjny. Oczywiście przed przystąpieniem do ewidencji jakiegokolwiek grupy obiektów trzeba ustalić, według jakich kryteriów będzie się je ewidencjonować. Najpierw jaki jest zakres ewidencji, np. z jakiego okresu zabytki podlegają ewidencji, czy ustalone są konkretne daty. Następnie jak dokonuje się selekcji oraz czy i jaką ochronę prawną pociąga za sobą fakt ujęcia danego obiektu w ewidencji. W punkcie „metoda” podaje, jak

system jest zorganizowany, tj. ile szczegółowych ewidencji w nim występuje, jak wyglądają formularze ewidencyjne zabytków, czy istnieją instrukcje wykonywania ewidencji lub innego rodzaju pomoce, jak opisy lub słowniki terminologiczne. W jakim języku prowadzona jest ewidencja (np. w Kanadzie w języku angielskim i francuskim). Czy system jest skomputeryzowany, jaki jest jego program (sposób zapisu, przechowywania i korzystania z informacji). Jakie są rezultaty ewidencji, np. wypełnione formularze ewidencyjne, mapy, rysunki, zdjęcia oraz analizy i opracowania tych materiałów, jak spisy, monografie, indeksy, albumy i komu one służą (użytkownicy).

Na zakończenie autorka zamieszcza krótkie, lecz ważne podsumowanie systemu i jego ocenę.

Zagadnienia występujące na formularzach ewidencyjnych autorka podzieliła na następujące grupy:

- 1) identyfikacja obiektu i jego lokalizacja,
- 2) ewentualna klasyfikacja i forma uznania prawnego,
- 3) datowanie i historia,
- 4) opis (plan z wymiarami, opis przestrzenny, materiał, technika, konstrukcja, styl, zasadnicze części składowe, detal architektoniczny),
- 5) konserwacja, restauracja i ochrona,
- 6) dokumentacja naukowa (bibliografie, odsyłacze do innych zbiorów dokumentacyjnych jak mapy, rysunki, dane archiwalne),
- 7) dane o inwentaryzatorach i daty wykonania ewidencji,
- 8) dane systematyzujące (np. numery kart, kody i inne usprawnienia ułatwiające korzystanie z ewidencji).

Powyższa klasyfikacja uwzględnia zalecenia sformułowane na warszawskim spotkaniu ekspertów d.s. dokumentacji zabytków nieruchomych, oraz wszystkie pytania występujące na analizowanych formularzach ewidencyjnych.

Jak przedstawia się polski system ewidencji zabytków nieruchomych na tle zaprezentowanej metody interpretacyjnej?

Obraz przedstawiony przez autorkę podręcznika, uzależniony był od danych, jakimi dysponowała. Jak już wspomniałem, opierała się głównie na informacjach zawartych w broszurze ODZ wydanej w języku angielskim w 1977 r. oraz na dodatkowych informacjach dostarczonych przez dyrektora ODZ – mgra Marka Kopkę, dotyczących ewidencji stanowisk archeologicznych, która w tej broszurze nie była uwzględniona. Materiały te zawierały pewne nieścisłości. Należy do nich np. informacja, że ewidencję zabytków nieruchomych rozpoczęto w 1975 r. podczas gdy fakt ten miał miejsce w 1959 r., a modyfikowano ją w 1975. Inny rodzaj niedokładności wyniknął z niezbyt adekwatnego tłumaczenia tekstu polskiego na język angielski. Autorka podręcznika zauważa, że używany w tłumaczeniu angielskim termin „monument” dla oznaczenia zarówno obiektów architektury, jak i ruchomych dzieł sztuki wprowadza zamieszanie. Gdzie indziej pisze, że w Polsce termin zabytek (monument) jest bliżej określony jako historyczny, co znowu wzięło się z tłumaczenia przez nas polskiego terminu „zabytek” na język angielski jako „historical monument”.

Niektóre niedokładności wynikały z niezbyt dokładnej znajomości polskiego systemu, czemu zresztą trudno się dziwić. Na przykład, informacja, że Polska włącza

do ewidencji budynki zabytkowe nie istniejące, zniszczone, gdy tymczasem faktycznie ewidencji podlegają tylko obiekty istniejące, a jeśli obiekt, dla którego sporządzono kartę uległ zniszczeniu, to kartę tę zachowuje się w ewidencji i wprowadza się odpowiednią adnotację o zniszczeniu.

Autorka pisze, że w polskich formularzach ewidencyjnych obiektów architektury, tj. w formularzu adresowym (fiszce) i formularzu pełnym (karta) na górnym marginesie występuje kod alfabetyczno-kolorowy, gdy tymczasem kod taki stosowany jest tylko na kartach ewidencji zabytków ruchomych, a na kartach obiektów architektury występuje tylko kod alfabetyczny, zresztą zupełnie nie używany. Na fiszce w ogóle się go nie podaje.

Podobnych nieścisłości jest więcej. Nie dotyczą one jednak najistotniejszych spraw polskiego systemu.

Wreszcie parę informacji zawartych w podręczniku już w momencie jego ukazania się było nieaktualnych, np. informacja, że na fiszce brak zdjęcia. Od 1979 r. już się je zamieszcza, a wcześniej wykonane fiszki uzupełnia się.

Ogólnie rzecz biorąc, polski system ewidencji zabytków nieruchomych ujęty w schemat metodologiczny podręcznika przedstawiony został właściwie i zgodnie z rzeczywistością. Ogólnie omówiono ewidencję miast zabytkowych, parków i ogrodów, zabytków architektury i stanowisk archeologicznych, z czego – w sposób szczegółowy wraz z analizą pytań występujących na formularzach ewidencyjnych – omówiono tylko ewidencję architektury (fiszka i karta) i ewidencję miast zabytkowych (teczka ewidencyjna), a oryginalny formularz ewidencyjny reprodukowano tylko dla obiektów architektury.

Doceniając polski system ewidencji autorka podręcznika podnosi dwa, moim zdaniem istotne, zastrzeżenia. Po pierwsze, że detal architektoniczny wchodzi w zakres ewidencji zabytków ruchomych, a po drugie, że karta ewidencji obiektów architektury nie jest przystosowana do włączenia jej do systemu komputerowego.

Co do pierwszego zastrzeżenia, to obecnie jest ono tylko w części aktualne, ponieważ zgodnie z obowiązującą instrukcją ewidencji zabytków ruchomych ODZ z 1985 r. w zakres tej ewidencji nie wchodzi już detal architektoniczny, natomiast dokumentuje się go w opisie i zdjęciami na karcie ewidencji obiektów architektury.

Faktem jest jednak, że karty ewidencji zabytków ruchomych wykonane przed 1985 r., dotyczące detalu architektonicznego, nadal znajdują się w kartotece ewidencji zabytków ruchomych, chociaż z merytorycznego punktu widzenia powinny one zostać włączone jako materiał uzupełniający do kartoteki ewidencji obiektów architektury.

Jeśli chodzi o drugie zastrzeżenie M. H. Sykes, to zgadzam się z nim nie tylko ja, ale także autorzy karty z 1975 r. Głównie chodzi o brak usystematyzowanego wyszczególnienia na karcie informacji, które zgodnie z instrukcją należy umieścić w opisie obiektu (rubryka 13, opis – sytuacja, materiał, konstrukcja, rzut, bryła, elewacja, dach, wnętrze, wyposażenie, instalacja). Dotyczy to też rubryki 12 – autorzy, historia obiektu, określenie stylu. Ciągły tekst zmusza do przestudiowania całego opisu w celu odnalezienia poszukiwanej informacji, istotnej cechy, np. wyglądu lub konstrukcji dachu.

Pewną pomocą jest zasugerowana kolejność opisu, ale

32 ROOF TYPE											
LOW GABLE	MEDIUM GABLE	HIGH GABLE	HIPPED GABLE	GABLE FLAT	PYRAMIDAL	LOW HIP	MEDIUM HIP	HIGH HIP	GABLED HIP	GAMBREL	HIPPED GAMBREL
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12
MANSARD 4 SIDES	MANSARD 2 SIDES	MANSARD 1 SIDE	GAMBREL 1 SIDE	SHED	SALTBOX	FLAT	SAWTOOTH	MONITOR	DOMED	CONICAL	VAULTED OR ARCHED
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
BUTTERFLY	POLYGONAL	OTHER									
25	26	27									

33 ROOF TYPE - SPECIAL SHAPES (MULTIPLE CHOICE)										
NONE	CENTRE GABLE FACADE	OFFSET GABLE FACADE	CROSS GABLE	DOUBLE GABLE FACADE	MORE THAN TWO GABLES FACADE	ADDITIONAL GABLE (NOT ON FACADE)	TRUNCATED ANY ROOF TYPE	BELLCAST ANY ROOF TYPE	OTHER	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

34 ROOF SURFACE MATERIAL										
UNKNOWN	THATCH OR SOD	WOOD	SLATE	ASPHALT SHINGLE	TILE OR TERRA COTTA	TAR AND GRAVEL	CONCRETE	METAL	GLASS	OTHER
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11

35 ROOF TRIM - EAVES (MULTIPLE CHOICE)											
NOT APPLICABLE	FLUSH EAVES	PROJECTING EAVES	RAFTERS EXPOSED	PLAIN FASCIA	MOULDED FASCIA	DECORATED FASCIA	PLAIN SOFFIT	MOULDED SOFFIT	DECORATED SOFFIT	PLAIN FRIEZE	MOULDED FRIEZE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
DECORATED FRIEZE	BRACKETS	CORBELLED CORNICE	OTHER								
13	14	15	16								

36 ROOF TRIM MATERIAL - EAVES										
NONE	UNKNOWN	WOOD	STONE	BRICK	PLASTER OR STUCCO	TILE OR TERRA COTTA	CONCRETE	METAL	OTHER	
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	

37 ROOF TRIM - VERGES (MULTIPLE CHOICE)											
NOT APPLICABLE	FLUSH VERGES	PROJECTING VERGES	PURLINS EXPOSED	PLAIN FASCIA	MOULDED FASCIA	DECORATED FASCIA	PLAIN SOFFIT	MOULDED SOFFIT	DECORATED SOFFIT	PLAIN FRIEZE	MOULDED FRIEZE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
DECORATED FRIEZE	BRACKETS	CORBELLED CORNICE	RETURNED-EAVES	PEDIMENT	OTHER						
13	14	15	16	17	18						

38 ROOF TRIM MATERIAL - VERGES										
NONE	UNKNOWN	WOOD	STONE	BRICK	PLASTER OR STUCCO	TILE OR TERRA COTTA	CONCRETE	METAL	OTHER	
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	

2. Jeden z rysunków schematycznych zamieszczonych w „Instrukcji zewnętrznego opisu obiektów architektury” stosowanej w systemie kanadyjskim: 32 – typy dachów, np. 01 – dwuspadowy z niskim szczytem, 04 – naczółkowy z półszczytem dolnym, 06 – namiotowy itd., 35 – specjalne typy dachów, np. 2 – z wystawką itp., 34 – materiał pokrycia dachu, np. 01 – niezidentyfikowany, 03 – drewno, 09 – metal itd., 33 – obrzeże dachu – okapy, np. 5 – prosta listwa pod okapem, 13 – zdobiony fryz itp., 36 – materiał obrzeża dachu, np. 04 – kamień, 08 – beton itp., 37 – obrzeże dachu nadwieszone nad szczytem, np. 2 płaskie, 3 – wystające, 4 – z wystającymi płatwiami itp., 38 – materiał obrzeża dachu nadwieszonego nad szczytem, np. 05 – cegła, 10 – inne materiały

2. One of the diagrammatic drawings found in „The Instruction on the Outward Description of Architectural Structures” employed in the Canadian system: 32 – roof type e.g. 01 – low gable, 04 – hipped gable, 06 – pyramidal et.c., 33 – roof type – special shapes e.g. 2 – centre gable facade et.c., 34 – roof surface material e.g. 01 – unknown, 03 – wood, 09 – metal et.c., 35 – roof trim-eaves e.g. 5 – plain fascia, 13 – decorated frieze et.c., 36 – roof trim material-eaves e.g. 04 – stone, 08 – concrete et.c., 37 – roof trim-verges e.g. 2 – flush verges, 3 – projecting verges, 4 – purlins exposed et.c., 38 – roof trim material-verges e.g. 05 – brick, 10 – other

to nie wystarcza, ażeby usprawnić korzystanie z tej niezwykle ważnej części karty ewidencyjnej, nie mówiąc już o trudności skomputeryzowania zawartej w niej informacji.

Słusznie zauważa autorka, że informacje zawarte na formularzu adresowym, czyli fiszce ewidencyjnej, są wyraźnie wyspecyfikowane i łatwe do skomputeryzowania.

Jak przedstawia się polski system na tle pozostałych dziesięciu?

Główne cele polskiego systemu ewidencji zabytków jako całości w zasadzie pokrywają się z celami pozostałych systemów. Ponieważ podobieństwa mniej dają do myślenia, różnice są ciekawsze, naszą uwagę skupimy na tych ostatnich.

Polski system ewidencji zabytków nieruchomości wydaje się mało spójny – brak w nim systemowych powiązań poszczególnych rodzajów ewidencji, np. urbanistyki z architekturą i archeologią, brak adnotacji na kartach architektury o kartach zabytków ruchomych. Niektóre systemy kładą większy nacisk na odnotowywanie powiązań obiektu architektonicznego ze środowiskiem (przylegające parki i ogrody, ukształtowanie i piękno otaczającego krajobrazu, nawet z danymi klimatycznymi włącznie – np. Indie).

Niektóre systemy, zarówno w zakresie celów, jak i charakteru zbieranych informacji, przywiązują większą wagę do spraw administracyjnych i prawnych niż to czyni system polski (Indie, Japonia, miasto Nowy Jork), inne oprócz spraw administracji i ochrony stawiają sobie szerszy program w zakresie publikacji naukowych, katalogów, albumów, monografii (Francja).

Wszystkie systemy działają w oparciu o centralną komórkę koordynującą i gromadzącą ewidencje, jednak polski system na ich tle wydaje się być najbardziej scentralizowany. W niektórych systemach ustalono obowiązujące pytania podstawowe formularza, ale jego formę i zakres wykraczające poza te pytania pozostawia się do decyzji władz regionalnych (Japonia).

Polski system obsługiwany jest przez zawodowy personel etatowy (ODZ, BDZ) i wykwalifikowany personel wykonawczy instytucji lub inwentaryzatorów prywatnych. W innych krajach urzędy centralne zatrudniają nieliczną kadrę etatową (Argentyna – 15 osób, Kanada – 12, Włochy – 44, Meksyk – 7, Nowy Jork – 15) oraz inwentaryzatorów terenowych (Kanada od 20 do 100 osób rocznie) zawodowych bądź przeszkolonych wolontariuszy (Nowy Jork – ok. 100 wolontariuszy, Meksyk – 7500 księży i pracowników władz miejskich, Francja – ok. 100 wolontariuszy).

Oczywiście taka organizacja pracy zakłada przyjęcie adekwatnego systemu. Musi on być tak zorganizowany, żeby formularz ewidencyjny mógł wypełnić przyuczony wolontariusz, zaś analizę danych przeprowadza fachowiec.

Polski system od samego początku zakładał uzyskiwanie możliwie pełnej informacji administracyjnej i naukowej. Dopiero później, w 1977 r., wprowadzono gradację (fiszka i karta ewidencyjna). Wiele systemów postawiło sobie skromniejsze cele – np. ewidencje tylko wyglądu zewnętrznego (Kanada, Nowy Jork), stąd różnica w metodzie i większa dynamika ewidencji (np. w Nowym Jorku zaczęto ewidencję w 1979 r., a w 1980 r. zewidencjonowano już 50 000 obiektów, w Kanadzie – zaczęto w 1970 r., a do 1981 r. spisano 169 000 obiektów).

Polski system nie uwzględniał wymogów komputeryzacji. W zakresie zabytków nieruchomości dopiero teraz przystępuje się do rozwiązania tego zadania. Systemy młodsze od polskiego od początku stosowały komputeryzację lub stosunkowo wcześniej zostały skomputeryzowane (Argentyna, Kanada, Francja, Meksyk, Maroko, Nowy Jork, Zambia). Ręczny system wyszukiwaczy do 1981 r. stosowały tylko systemy Polski, Indii i co zastanawiające – Japonii. Warto zwrócić uwagę na dalekowzroczność twórców programu komputerowego systemu argentyńskiego, który umożliwia wprowadzanie danych, zadawanie pytań i uzyskiwanie odpowiedzi w języku hiszpańskim, angielskim i francuskim. Polski system z około roku 1960 wraz z systemem francuskim (1964 r.) należy do najstarszych. Pozostałe wprowadzono w latach siedemdziesiątych. Wyjątkiem są Indie i Japonia. System japoński datuje się od 1897 r. (Rejestr Skarbów Narodowych), a system indyjski od 1904 r. Systemy te oczywiście przechodziły modyfikacje, ale – co ważniejsze – widoczna jest ich wyraźna kontynuacja i poszanowanie tradycji. Podobne porównania można by prowadzić dalej. Proponuję jednak bliżej przyjrzeć się systemowi kanadyjskiemu ze względu na jego podobieństwo do naszego systemu oraz na znaczne różnice, które dzielą go od innych systemów, a przede wszystkim na bardzo ciekawą metodę wyróżniającą go z pozostałych systemów.

Oficjalna nazwa systemu brzmi: Canadian Inventory of Historic Building (CIHB) – Ewidencja Historycznego Budownictwa Kanady. Mieści się on w ramach Wydziału Parków Narodowych i Miejsc Historycznych.

Celem CIHB (zorganizowanego w roku 1970) jest ewidencja zabytków architektonicznych Kanady, szybkie dostarczanie danych jednostkom nadrzędnym oraz udzielanie pomocy osobom prowadzącym badania naukowe. Początkowo zakładano też klasyfikowanie obiektów zabytkowych według ich stopnia ważności. W 1979 r. wycofano się jednak z tego pozostawiając decyzję o uznaniu za zabytek i ocenę obiektu kompetentnym władzom konserwatorskim. Obiekty oficjalnie uznane za zabytki posiadają pewną gradację ważności w skali narodowej, prowincji, regionu lub miasta.

Organizacja tego systemu jest dosyć prosta. Nad całością czuwa dwunastu pracowników etatowych przygotowujących formularze ewidencyjne, instrukcje zewnętrznego opisu architektury. Do prac ewidencyjnych w terenie zatrudnia się od 20 do 100 sezonowych inwentaryzatorów oraz 20–50 wolontariuszy rocznie. Pracownicy etatowi wyznaczają tereny, na których prowadzi się inwentaryzację, a po jej zakończeniu uzupełniają i opracowują merytorycznie formularze oraz nioszą na nie informacje z innych kartotek i archiwaliów.

Rocznie ewidencjonuje się od 5 do 10 tysięcy obiektów. Zależy to od nakładów finansowych. Koszt jednego wpisu, włączając w to obsługę, wynosił w 1981 r. 15 dolarów kanadyjskich. Od 1970 roku do końca 1981 r. opracowano 169 000 kart.

Ewidencja gromadzona jest centralnie, a kopie formularzy ewidencyjnych przekazywane są do centralnego i regionalnych archiwów. Wszystkie informacje udostępniane są instytucjom i osobom prywatnym odpłatnie.

Od samego początku istnienia systemu ewidencja dostosowana była do wymagań komputeryzacji. Przebiega ona w trzech etapach.

3 Przykłady dwóch fiszek – kart adresowych ewidencji zabytków architektury i budownictwa stosowanych w Ośrodku Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Duża kropka w lewym górnym rogu (kolor niebieski) oznacza, że obiekt został sprawdzony w terenie; w rubryce ODZ i BDZ pierwsza (kolor zielony) informuje, że istnieje karta zielona, a druga (kolor czerwony) – że istnieje karta biała. Skrót SP oznacza, że obiekt został objęty spisem zabytków architektury i budownictwa w latach siedemdziesiątych

3. Examples of two slips – address cards in the record of monuments of architecture and building, used in the Historical Monuments Documentation Centre in Warsaw. A big dot in the left top corner (blue) means that object was examined on the site; in columns ODZ and BDZ the first one (green) informs that there exists a green card, and the second one (red) means that there exists a white card. Abbreviation „SP” means that the object was included into a record of monuments of architecture and building in the seventies.

(reprodukcje Z. Dubiel)

W pierwszym etapie ewidencją objęto wszystkie budynki sprzed 1914 r., ale uwzględniając tylko wygląd zewnętrzny. W 1981 r. prace te były w pełnym toku.

W drugim etapie zajęto się ewidencją wewnątrz tych obiektów.

Trzeci, końcowy etap to badania naukowe i szczegółowa dokumentacja wybranych obiektów.

Nie przewiduje się daty zakończenia ewidencji ani liczby zewidencjonowanych obiektów.

W dalszym ciągu artykułu skoncentrujemy się tylko na pierwszym etapie ewidencji.

Komplet materiałów do ewidencji składa się z dwóch części: z formularza ewidencyjnego i instrukcji zewnętrznego opisu budynku. Czterostronicowy formularz ewidencyjny ma format 21,6×35,6 cm. Pierwsza karta formularza na wysokości mniej więcej 12 cm od dolnej krawędzi jest perforowana, co umożliwia oddarcie dolnej (mniejszej) części, na której nakleja się zdjęcie i przepisuje zasadnicze informacje z górnej (większej) części formularza i trzeciej jego strony. W systemie kanadyjskim oddarta część formularza, czyli mała kartka, służy jako podręczna kartoteka w centralnym urzędzie prowadzącym ewidencję.

Dwie pierwsze strony formularza ewidencyjnego wypełnione są prawie całkowicie tekstem. Na trzeciej stronie tekstem wpisuje się tylko nazwisko architekta, przedsiębiorcy budowlanego lub budowniczego i inżyniera (rubryki 3, 4, 5).

Ośrodkiem całego systemu jest tzw. geokod, czyli numer identyfikujący obiekt i jego lokalizację. Umieszczony jest w górnym prawym rogu formularza na pierwszej i trzeciej stronie oraz w lewym górnym rogu na karcie małej. Kod ten wpisuje się w 15 pól, a odpowiednio cyfry oznaczają prowincję lub terytorium, miasto, ulicę i numer domu. W ostatnim polu wydzielonym wpisuje się numery „lamane” lub dodatkowe oznaczenia literowe domu. W obiektach wiejskich znajdujących się w miejscowościach, w których nie ma oznaczonych ulic i numerów domów, koduje się prowincję lub terytorium, numer mapy i podany na mapie numer domu. Korzysta się ze standardowych map topograficznych w skali 1:50 000. Taki sposób oznaczania przystosowany jest do specyficznych warunków Kanady, gdzie duże farmy porozrzucane są po całym kraju. Geokod wpisują pracownicy etatowi biura.

Dom nr 16 wł. S. Nowak drewn., 1922 r.	BIEL gm. Ostrów Mazow. woj. ostrołęckie
d.pow. Ostrów Mazow. woj. warszawskie	
Nr. rejestru _____ z dn. _____	
ODZ _____	
BDZ _____	
WAREXPO – Zam. 183/85 n 24.00	



● Pałac- ob. szkoła mur. 1 poł. XVIII	DASZÓW gm. Jemielno woj. leszczyńskie
d.pow. Góra woj. wrocławskie	
Nr. rejestru 771/60 z dn. 5.X.1960	
ODZ ●● SP	
BDZ ●●	
ob. nie użytkowany	
WAREXPO – Zam. 183/85 n 24.00	



Użytkowanie obiektu (rubryki 6, 7, 8) określa się kodem hierarchicznym. Lista sposobów użytkowania obiektów zawiera ponad 200 pozycji, które podzielone są na siedem grup. Czterocyfrowy kod składa się z dwóch cyfr oznaczających grupę i dwóch cyfr oznaczających specyficzny sposób użytkowania. Na przykład kod 0104 oznacza grupę – obiekt mieszkalny (01) oraz kamienicę (04). Każda z siedmiu grup zawiera około dziesięciu specyficznych sposobów użytkowania, które – w razie potrzeby – można uzupełniać. Stwarza to możliwość wpisania niezdefiniowanego sposobu użytkowania w pozycji „inne” i oznaczenia go liczbą „99”.

Kodowanie pozostałych informacji jest proste. Informacje dotyczące architekta, budowniczego i inżyniera wpisuje się w rubrykach 3, 4, 5, w ramkach A, B, C, przy czym inwentaryzator podaje nazwiska, a pracownik merytoryczny biura – oznaczenia kodowe. Pracownicy biura wprowadzają także adnotacje do rubryki 2 na stronie 3 (dane o zburzeniu obiektu) oraz 80–84 na stronie 4 (80 – przynależność administracyjną, 81 – miejsce historyczne, 82 – styl, 83 – stanowisko archeologiczne, 84 – odsyłacze do kartotek i materiałów archiwalnych znajdujących się w posiadaniu biura).

W rubryce 1 i 2 podaje się daty znane (K) lub przybliżone (E)⁶.

Dla uściślenia informacji w rubryce A podaje się opinię spoza biura i R – opinię biura na temat tych dat. Dla osób zajmujących się ewidencją zabytków najciekawsze są rysunki schematyczne ilustrujące większość możliwych rozwiązań architektury zewnętrznej obiektów.

Instrukcja zewnętrznego opisu obiektów architektury⁷ składa się z dziewięciu stron ułożonych rzędami, opisanych i ponumerowanych rysunków, które ułatwiają wpisanie do formularza ewidencyjnego odpowiednich danych. Porównując obiekt z odpowiednim rysunkiem inwentaryzator numer właściwego rysunku wpisuje do identycznie numerowanych pól zapisu komputerowego, znajdujących się na stronie czwartej formularza ewidencyjnego. Na przykład typ dachu – nr 32, poz. 02. Zazwyczaj typ analizowanej części składowej budynku uzupełniany jest informacjami o materiale, z jakiego została ona wykonana, typ dachu mógł być przykryty jednym z jedenastu podanych w instrukcji materiałów (34). Jeden lub dwa z nich należy wpisać do zapisu komputerowego.

Jak już wspominałem, jedno zdjęcie zamieszcza się na podręcznej, małej karcie adresowej, a pozostałe zdjęcia elewacji i detali architektonicznych trafiają do fototeki. Na formularzu ewidencyjnym zaś odnotowuje się tylko ogólną ich liczbę i numer rolki filmu. W rubryce „Uwagi” wpisuje się dodatkowe informacje, a także załącza się szkic lub plan budynku.

W całym systemie zastosowano komputerowy język COBOL. Długość rekordu wynosi 640 znaków. Wszystkie informacje wpisywane są do pamięci komputera systemem numerycznym, zaś odpowiedzi uzyskiwane mogą być w kodzie numerycznym lub w języku angielskim i francuskim. Możliwe są też indeksy architektów, typów budowli, użytkowania itd. i ich krzyżowe połączenia. Pytania i odpowiedzi mogą kojarzyć wszystkie informacje zawarte w pytaniach formularza ewidencyjnego. Biurowy monitor z główną bazą danych połączony jest telefonicznie.

Jak M. H. Sykes ocenia kanadyjski system ewidencji zabytków nieruchomości przy którego tworzeniu sama współpracowała?

Do jego zalet zalicza oparty na ilustracjach system selekcji cech inwentaryzowanego budynku, łatwość posługiwania się formularzem ewidencyjnym nawet przez inwentaryzatorów amatorów. Większość informacji jest kodowana przez inwentaryzatora, co oszczędza czas, a tylko niektóre przez pracowników centralnego biura. Granice między zadaniami inwentaryzatorów i pracowników biura są wyraźnie zaznaczone. Koncentracja na zakodowaniu pełnego opisu zewnętrznego budynku oraz dołączone do formularza zdjęcie pozwalają na uzyskanie precyzyjnej i szybko osiągalnej informacji. Małe karty (te oddarte) ze zdjęciem są poręczne w codziennym użytku, zajmują mało miejsca, a wszystkie informacje są zakodowane.

Do wad systemu należy zaliczyć to, że selekcja budynków w terenie (tych sprzed 1914 r.) odbywa się w oparciu o wiedzę inwentaryzatora. Wadą jest też brak oddzielnego, zwartego systemu lokalizacji na mapie obiektów z obszarów wiejskich (tylko numer na mapie i numer mapy). System nie pozostawia miejsca na opis słowny, ponieważ w całości jest zakodowany. Duża liczba zarówno informacji dotyczących jednego obiektu, jak samych obiektów utrudnia stałe aktualizowanie skomputeryzowanych danych. Informacje o zdjęciach nie są skomputeryzowane.

Kanadyjski system ewidencji zabytków nieruchomości nie jest jednak sztywny, zamknięty. Można go bowiem modyfikować i wymienione usterki z czasem skorygować.

Jak to już zostało powiedziane, polski system ewidencji zabytków nieruchomości w porównaniu z pozostałymi dziesięcioma, uwzględnionymi w podręczniku należy do najstarszych. Z naszych więc doświadczeń korzystało wiele krajów dostosowując je do własnych potrzeb i możliwości. Teraz z kolei doświadczenia tych „młodych” systemów mogą być nam przydatne w ocenie zalet i wad polskiego systemu ewidencji zabytków nieruchomości.

Pierwsza karta zielona nawet ze stosunkowo rozbudowanym zestawem pytań wyważonym w proporcjach między danymi typu administracyjnego i naukowo-dokumentacyjnego, przy odpowiedniej organizacji i funduszach dawała możliwość realizacji postawionego celu – tj. szybką ewidencję nieruchomości zabytków w Polsce. Dzisiaj oceniamy, że karta ta była zbyt obszerna, jeżeli miało się w krótkim czasie zewidencjonować wszystkie zabytki budownictwa w Polsce.

Spisy zabytków architektury i budownictwa: opracowane na podstawie przeprowadzonej ewidencji publikowano dwukrotnie: po raz pierwszy w 1964 r., drugi w latach 1971–1973⁸. Są to właściwie tylko spisy adresowe, klasyfikujące i wykorzystujące informacje zawarte na kartach ewidencyjnych tylko w ok. 10%. Po opublikowaniu tych spisów okazało się, że nie ujęły one wielu zabytków, a przede wszystkim szybko się dezaktualizowały.

W tej sytuacji w połowie lat siedemdziesiątych podjęto dwie decyzje: pierwszą dotyczącą szybkiego dokonania spisu adresowego na tzw. fiskalach oraz drugą mó-

⁶ K (now) – znany, E (stimated) – przybliżony.

⁷ „Exterior Recording Training Manual”.

⁸ *Spis zabytków architektury i budownictwa*. BMiOZ, Seria A, t. I. Warszawa 1964; *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*. BMiOZ, seria A, t. VII. Warszawa 1971–1973, 17 zeszytów.

wiąca o rozszerzeniu i pogłębieniu naukowego opisu na karcie pełnej, tzw. białej. Podzielono więc system ewidencji na dwa etapy. W pierwszym postanowiono w krótkim okresie objąć spisem wszystkie zabytki, a w drugim przeprowadzić szczegółową ewidencję. W pierwszym etapie zastosowano fiszki, a w drugim karty ewidencyjne białe, przy czym nie wszystkie objekty ujęte systemem adresowym miały być później w pełni zewidencjonowane. Które objekty miały podlegać pełnej ewidencji, tego nie ustalono. Sprawa kryteriów wyboru zawsze była słabym punktem polskiego systemu ewidencji.

Na fiszkach zarejestrowano dotychczas ok. 400 000 zabytków, co stanowi ok. 95% wszystkich obiektów. Ewidencją szczegółową objęto ok. 30 000 obiektów. Spis rozpoczęto 10 lat temu i obecnie jest na ukończeniu. Rejestrowanie zabytków na fiszkach napotykało liczne trudności. Do kompletności tego spisu jak i sumienności wypełnienia fiszek można mieć czasami zastrzeżenia. Jednak biorąc pod uwagę ogólne wyniki należy przyznać, że wykonano wielką pracę – zebrano olbrzymi materiał. Nie wiem, czy jakiegokolwiek inne państwo w Europie zdobyło się na akcję o tak szerokim zasięgu.

Zebrany materiał posłużył do opracowania spisu zabytków architektury i budownictwa w Polsce w układzie wojewódzkim⁹. W porównaniu z poprzednio opublikowanymi spisami jest on obszerniejszy i dokładniejszy. Dział Zabytków Nieruchomych ODZ i wojewódzkie Biura Dokumentacji Zabytków przygotowują następne zeszyty do druku. Można przypuszczać, że kompletny spis zostanie opublikowany za pięć lat. Tak więc spis zabytków nieruchomych w Polsce zostanie sporządzony i opublikowany w ciągu 14–15 lat. Jest to okres dość długi. Spora część informacji zawartych zarówno na fiszkach, jak i w wydrukowanych spisach zdezaktualizuje się. Wprawdzie wojewódzkie Biura Dokumentacji Zabytków mogą uaktualnić informacje, ale tylko nie duży ich procent. Dlatego też prowadzenie cyklicznej inwentaryzacji obiektów architektury zabytkowej w Polsce jest nieodzowne.

Ludzie borykający się z ogromnymi trudnościami w przeprowadzeniu obecnego spisu marzą o jak najszybszym jego dokończeniu i opublikowaniu. W takiej sytuacji propozycje następnego spisu mogą być uznane za przedwczesne, jeśli nie wręcz za nietaktowne. Uważam jednak, że nad następnym spisem należy się zastanowić już dzisiaj. W kolejnych spisach widać wyraźny postęp ilościowy i jakościowy. W ostatnim spisie takim jakościowym postępem było wprowadzenie obowiązku wykonania dla każdego obiektu zdjęcia, a także dodanie adnotacji typu bibliograficznego (czy istnieje karta biała, czy obiekt był uwzględniony w poprzednich spisach, czy jest ujęty w *Katalogu Zabytków Sztuki IS PAN*).

Szkoda, że informacje te zostały pominięte w obecnie publikowanej serii. Słuszną decyzją było zaopatrzenie każdego tomu spisu w zestawienia ilościowe według rodzajów zabytków, w indeksy miejscowości oraz mapę województwa z naniesionymi granicami gmin, diecezji i dawnych powiatów oraz zamieszczenie krótkiej charakterystyki architektury i budownictwa na początku każdego tomu.

Obecna, trzecia już rejestracja obiektów architektury zabytkowej w Polsce jest bardziej kompleksowa i dokładna. Mam jednak wrażenie, że jej rezultaty uzyskane tak wielkim nakładem pracy i kosztów – są niedostatecznie wykorzystywane. Chodzi tu bardziej o informacje zawarte na fiszkach niż opublikowane w poszczególnych tomach. Wynika to – być może – z ogromu zebranego materiału lub braku metody jego analizy.

Nasuwa się właściwie jedno rozwiązanie: komputeryzacja. Nie proponuję go powodowany modą lub naiwną fascynacją. Znam nasze polskie realia, mam za sobą kilka lat doświadczeń w borykaniu się z problemami komputeryzacji ewidencji zabytków ruchomych i czasem sądzę, że nie dorośliśmy jeszcze do stosowania tego narzędzia. Cóż z tego, że np. ewidencja zabytków ruchomych jest skomputeryzowana, skoro praktycznie nie możemy z niej korzystać z powodu braku miejsca. Kto zna warunki lokalowe ODZ, może to poświadczyć. Mógłbym jeszcze przytoczyć złą jakość sprzętu, trudności z uzyskiwaniem papieru do wydruków itp. Niemniej uważam, że musimy podjąć sprawę komputeryzacji, ponieważ rzutuje ona na cały system ewidencji, na sposób myślenia kierujących i wykonawców, a nawet użytkowników.

Pośpiech nie jest wskazany. Warto dokładniej zaznaczyć się ze skomputeryzowanymi systemami ewidencji zabytków nieruchomości, chociażby z pokrótce tutaj zasygnalizowanymi. Przemyśleć je i przystosować do polskich warunków. Wydaje się, że najodpowiedniejszym wzorcem systemu do analizy zebranej już ewidencji sporządzonej na fiszkach mógłby być szerzej tu omówiony system kanadyjski. System ten można by też zastosować przy planowaniu następnego z kolei spisu zabytków architektury i budownictwa w Polsce. Żeby go przeprowadzić, chociażby za dziesięć lat, już dzisiaj należy poważnie zastanowić się nad jego metodą. Dotychczasowa metoda wykonywania spisów zabytków architektury w Polsce, ta sama w zasadzie we wszystkich trzech kolejnych spisach, chociaż poprawiana i uzupełniana, jest już nie wystarczająca.

Scharakteryzowany tutaj system kanadyjski pozwoliłby przeprowadzić ewidencję pośrednią pomiędzy fiskką a kartą pełną, między którymi to ewidencjami istnieje zbyt duży rozróżnienie informacyjny.

Jeszcze raz powtarzam, że system kanadyjski po poprawieniu jego wad, które już dzisiaj dostrzegają sami jego autorzy, mógłby być wzorem, który – uzupełniony ciekawymi rozwiązaniami systemów innych krajów – można by dostosować do warunków polskich.

Nie chcę się tu wdawać w szczegóły. Te ogólne uwagi, poświęcone systemom ewidencji zabytków nieruchomości, powstały jak gdyby na marginesie moich głównych zainteresowań i obowiązków od lat związanych z metodami ewidencji zabytków ruchomych. Znajomość systemów ewidencji zabytków nieruchomości pozwala na wyraźniejsze określenie specyficznych cech ewidencji zabytków ruchomych, na dokładniejsze rozgraniczenie tych ewidencji, z drugiej zaś strony wskazuje na konieczność ściślejszego ich powiązania, przy czym rozwiązania metodologiczne w ewidencji zabytków nieruchomości (np. komputeryzacja) na pewno będą rzutować na metodę ewidencji zabytków ruchomych.

⁹ Dotychczas ukazały się spisy województw: bielskopodlaskiego, częstochowskiego, łomżyńskiego, piotrkowskiego i suwalskiego.

19th volume of UNESCO's publication „Manual on Systems of Inventorying Immovable Cultural Property”, written by Meredith H. Sykes, has been discussed. Much attention has been paid to the presentation in it of the Polish system of inventorying immovable cultural property. Generally speaking, except for minor inaccuracies, the Polish system has been presented in conformity with the reality. The date of the onset of the inventorying of immovable cultural property in Poland has been erroneously stated as 1975 and not 1959 as it was. In 1975 the already then existing inventorying was merely modified and a new extended form was introduced. It is worth noting that from 1979 address cards have been prepared with an obligatory photograph of the object recorded and cards that had been prepared before that date have been provided with such a photo. At present, the address index is nearly completed and it covers ca 400,000 objects, which is estimated to cover ca 95 per cent of all resources of the preserved historic architecture in Poland. Results of this inventorying are being published in separate district volumes.

So far, nearly 30,000 cards with full inventorying information on immovable cultural property have been made. When evaluating the Polish system of inventorying monuments of architecture the author of the Manual makes two major reservations: firstly, that architectonic details are in-

cluded into the scope of inventorying movable property and secondly, that a card of complete architectural inventorying is not adjusted to computerization. The first reservation has already lost its grounds, just as in 1985, before getting to know M. H. Sykes' Manual, the Centre for Monuments' Documentation included the architectonic detail into architectural inventorying. The second remark on a maladjustment of a complete form to computerization remains actual. The present article raises the need to undertake work on the computerization of the inventorying of architecture in Poland and the Manual discussed as well as the experience of the countries described in it will be of use in this task. Much attention in the Manual has also been paid to the Canadian system, which after some adaptation might – in the author's view – be used to analyze the compiled inventorying material in the Historical Monuments Dokumentation Centre in Warsaw and to work out a new method for the next subsequent recording of monuments of architecture in Poland. In the author's opinion, a new inventorying campaign must be carried out in few years' time, because part of the information compiled is getting rapidly out of date and the application of a new computerized technique will affect a selection of the information, method of its storing and use.

WOJCIECH KOWALSKI

ORGANIZACJA OCHRONY ZABYTKÓW W NIEKTÓRYCH KRAJACH. ANALIZA PORÓWNAWCZA I PROPOZYCJE NOWYCH ROZWIĄZAŃ W POLSCE

Wprowadzenie

Prawidłowa organizacja organów i służb konserwatorskich oraz instytucji z nimi współpracujących jest jednym z najistotniejszych elementów ogólnie pojętej problematyki ochrony dziedzictwa kulturalnego. Od organów ochrony zabytków oczekuje się przede wszystkim trafnych i skutecznych decyzji oraz innych działań, przy czym w praktyce działania te sprowadzają się głównie do możliwie prawidłowego korelowania wielorakich interesów. W grę najczęściej wchodzi indywidualne potrzeby właścicieli lub dysponentów zabytków, polityka i ambicje władz różnych szczebli, naciski zainteresowanych z wielu powodów „lobbies” (np. przemysł itp.) oraz – oczywiście – wymagania społeczne i interes kultury narodowej. Działanie w takich warunkach jest bardzo skomplikowane, a jego wyniki niejednokrotnie zależą od walorów osobistych i pozycji konserwatora. Od jego urzędu wymaga się ponadto, aby nie był nadmiernie zbiurokratyzowany, pracował oszczędnie i sprawnie.

Ocena pracy organów konserwatorskich nie jest łatwa. Najczęściej dokonuje się jej mimowolnie, obserwując stan zachowania i utrzymania zabytków danego regionu czy kraju. Jakże często zapominamy jednak, że stan ten tylko bezpośrednio jest owocem działań konserwatorskich (lub ich braku), pośrednio natomiast jest wynikiem splotu wielu okoliczności i uzależnień. Należy do nich także przyjęcie lepszych lub gorszych rozwiązań w zakresie struktur organizacyjnych. Sprawy tej poświęcony jest niniejszy artykuł¹.

Przypomnienie na wstępie podstawowych zaleceń wynikających z prawa międzynarodowego, a przede wszystkim przedstawienie zarysu koncepcji zastosowanych

w niektórych krajach, pozwoli uzyskać szersze tło dla analizy różnych propozycji.

Zalecenia wynikające z prawa międzynarodowego

Zalecenie UNESCO w sprawie dziedzictwa kulturalnego i naturalnego na płaszczyźnie krajowej z 1972 r.², w dziale IV „Organizacja służb” proponuje powołanie specjalistycznych służb publicznych oraz organów doradczych. Do zadań tych pierwszych należy wypełnianie podstawowych zadań konserwatorskich, w tym przede wszystkim: inwentaryzowanie i dokumentowanie zabytków, pozyskiwanie i kształcenie personelu naukowego, technicznego i administracyjnego oraz kierowanie jego pracą, prowadzenie współpracy z instytucjami wyspecjalizowanymi, tworzenie własnych laboratoriów i prowadzenie badań, wreszcie nadzór nad sposobem użytkowania obiektów zabytkowych w terenie. Organy doradcze wspierają służby specjalistyczne, wypowiadają opinie co do przygotowywanych aktów prawnych itp. W ich pracy uczestniczą eksperci najwyższej klasy, przedstawiciele organizacji społecznych oraz zainteresowanych organów administracyjnych. Doku-

¹ Artykuł opiera się na pracy H. Nieć i W. Kowalskiego, *Założenia polskiej koncepcji prawnej ochrony dziedzictwa architektonicznego*. Maszynopis nie opublikowany.

² Por. W. Sieroszewski: *Ochrona dóbr kultury w ustawodawstwie UNESCO*. Warszawa 1978 s. 139.